

Kisebbségi érdekmegvalósítás és legitimációs deficitek

A kisebbségi érdekvényesítés szempontjából fontos kérdésként merül fel, hogy milyen módon történik a különféle szintek (köztársasági, regionális, lokális) közötti érdekartikuláció vezérlése. A folyamatokban a kisebbségi eliteknek alakító szerep jut. A modern társadalmakban (noha különböznek a zártság és a nyitottság variációi) az azonosság nem hozzárendelt, hanem az elitek sajátjaként értelmezhető stratégiai magatartástól függ. Ezenkívül meghatározó jellegű a kisebbségi társadalom pályáinak szempontjából, hogy a kisebbségi elitek programcéljai milyen módon ötvöződnek a kisebbségek által követett túlélési technikákkal. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi elitek konstruáló szerepet játszanak a kisebbségi társadalom formálásában, ugyanakkor figyelembe kell vennünk azokat a korlátozó tényezőket, amelyek programatikus cselekvéseiket befolyásolják. Vagyis kiindulópontul fogadom el, hogy a kisebbségi identitás éppen annyira konstruált jellegű, mint ahogy ez a nemzeti azonosság esetében állítható, noha ezzel nem azt óhajtom állítani, hogy a kisebbségi társadalom csak egyoldalúlag befolyásolt. Hiszen a partikuláris közösségek csak az államtársadalom részeként léteznek, és a társadalom pozicionális terén belüli helyzetük révén határozhatók meg.¹ A kisebbségi elitek konstruálják a kisebbségi azonosságformákat, de az identitási minták megvalósulását meghatározza a „környezettel” való kölcsönkapcsolat rendszere.

Amennyiben a kisebbségi érdekvényesítés kérdéskörét vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk, hogy az elitek cselekvési rendjében váltakoznak a kény-

¹ Michael Keating, “Nations without states: The accommodation of nationalism in the new state order”. In: Michael Keating and John McGarry, ed., *Minority Nationalism and the Changing International Order* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 24; Karády Viktor, *Önazonosítás, sorsválasztás*. Új Mandátum, Budapest, 2001, 12.

szerpálya és a kialakított mozgástér elemei. A (poszt)modernizáció kihívásai többnyire kényszerpályát jelentenek a kisebbségi elitek számára. Nemcsak tudás- és információs ipart, jogi és politikai intézményi kereteket, hanem kortárs kultúrát is, amely befolyásolja a kisebbségeknek a munkaerő-piaci helyzetét és migrációs folyamatait. Hogyan tudják ezek az elitek megszervezni a saját társadalmukat, milyen identitáspolitikai stratégiákat dolgoznak ki? Milyen az oktatási rendszer mélyreható átváltozásaihoz való viszony, azaz, milyen tudástranszfereket szorgalmaznak ezen elitek? Milyen viszonyokat artikulálnak a nemzetközi trendek a globalizáció vonatkozásában? Mert az aligha kérdés, hogy az etnopolitikai elitek nemzeti legitimációval lépnek fel a társadalomalakító törekvésekben, ám az kontingens fejlemény, hogy milyen identitásminták alakulnak ki.

I. Mind a VMSZ-hez, mind a VMDP-hez fűződő politikai programok válaszokat keresnek a kisebbségi pártok fontos kérdéskörére: hogyan kezelni a kisebbség és a többség viszonylatrendszerét? Hogyan viszonyulni a különállás/együttélés aspektusaihoz?

Az államalkotó nemzet és a nemzeti kisebbség (általában anyaországi támogatással) is etnikai alapú intézményesítést folytat, de ez még véletlenül sem jelenti azt, hogy a két irányulást homogenizálni kívánom. Mindenesetre a kisebbségi (egyéni, de főleg a kollektív) jogok érvényesítése, a regionalizáció, az önálló kisebbségi intézmények létrehozása a többségi politikai elit által állított akadályokba ütközik. Igaz, hogy időről időre elhangzik az a derűlátó állítás, miszerint a kisebbségi és a többségi törekvések között szükségszerűen konvergencia lép fel, amennyiben a folyamatokat nem zavarják meg a „doktrínerek”, a „dogmatikusok”, az „irreális módon gondolkodó politikusok”, a „szélsőségesek” stb. Ez a beállítottság azonban elfedi a nehézségeket, amelyek ugyan nem leküzdhetetlenek, hiszen léteznek esélyek a kooperációra (amelyek tagadják a nulla összegű etnikai játszmákat), mégis szükség mutatkozik arra, hogy az akadályokat reálisan felmérjük.

Az etnikai elitek számára fontos, hogy a mindennapi élet diffúzabb tevékenységeit, ahol spontán módon az ember egész személyiségét – nemcsak parciális szerepfelfogásait – megragadó etikai beállítódások és az érzelmi életet irányító szimbólumok szerveződnek, a szűkebb etnikai közösségek fogják össze. Ugyanakkor, amennyiben figyelembe veszem a társadalomalakítással kapcsolatos teljesítményeket és meghatározottságokat, egyfajta gyanúperrel vagyok kénytelen élni azzal kapcsolatban, hogy mennyire voltak képesek az etnikai elitek a kisebbségi társadalmat az életvilág távlatában integratív potenciálokkal ellátni.

38 Milyeneknek minősíthetők ilyen szempontból a vajdasági magyar pártok? A kisebbségi politikai elitek feladatköreit erőteljesen kirajzolja a zsugo-

rodó időhorizont, hiszen a kisebbségi társadalomépítési elgondolások és az intézménytervezés vonatkozásában versenyfutásban vannak az idővel (mint tudjuk, a vajdasági magyarság fogyatkozása és további demográfiai kilátásai erősen meghatározzák e kényszerpályát). Milyen mértékben tudnak a pártok megfelelni az általuk felrajzolt feladatoknak? Nem rendelkeznek igazán professzionális pártapparátussal, legfeljebb a VMSZ tagjainak voltak és vannak a tartományi végrehajtó szervezetben professzionális szerepkörök² (a kisebbségügyi, oktatásügyi, gazdasági tárcákra gondolok). Többé-kevésbé rezzenetlen hierarchia jellemzi a vajdasági magyar pártokat. Platformosodás nem ment végbe e pártokban (a platformok kialakulása mindig fragmentarizálódáshoz vezetett), ha vannak is véleménykülönbségek, azok informális jellegűek, és a nyilvánosság számára átláthatatlanok, legfeljebb a suttogó nyilvánosság részelei. Hogy nem a pártoknak vannak vezetőik, hanem a vezetőknek vannak politikai pártjai, mármint, hogy a pártok végérvényesen meggyengültek, ezek az irányulások tetten érhetőek, de jelezni kell, hogy világszintű általános tendenciákról van szó. Hiszen másutt is regisztrálhatóak ezek a jelenségek³, noha ez a tény nem mentesít a bennünket érintő jelenségek vizsgálatától.

Milyen kritériumokkal élhetünk tehát a kisebbségi pártok érdekérvényesítési *teljesítményei* kapcsán? Ha a társadalomépítő elgondolásaikat vesszük figyelembe, akkor mérlegelhetjük az újabb társadalomtudomány egyik kedvelt kategóriáját, a társadalmi tőke fogalmát.⁴ Ugyanakkor nem tudok olyan kísérletekről, amelyek részletesen kidolgozták és explicálták volna a társadalmi tőke jelentéseit kisebbségi környezetben. Kétségtelen, hogy kénytelenek vagyunk közvetett kritériumokat alkalmazni.

A kisebbségi pártok rendelkeznek alapideológiákkal és ezen ideológiákat közvetítő médiumokkal (pártprogramok, tömegsajtó, publicisztika), de ropant fontosnak bizonyul, hogy milyen módon válaszolnak a ténylegesen felmerülő problémákra. Az utóbbi megjegyzések a kicserélődő pártprogramok és a publicisztikai tevékenységek fontosságát nyomatékosítják. Ezzel magyarázható, hogy a VMSZ is időről időre hasonló gyakorlattal él. A jövőképet hordozó „önkormányzati modellek”, a vajdasági magyar társadalom intézményi autonómiájának konkrét cselekvési programok nélküli megelőlegezése s a

² A VMDP esetében legfeljebb rövid ideig tartó lokális jellegű szerepkörökről beszélhetünk.

³ Berlusconi pl.

⁴ The World Bank. 1999. What is Social Capital? Online, HTTP: <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/whatsc.htm>. Panther, Stephan. 2002. Sozialkapital. Entwicklung und Anatomie eines interdisziplinären Konzeptes. In: Ökonomik und Sozialwissenschaften. Ansichten eines in Bewegung geratenen Verhältnisses, Walter Ötsch and Stephan Panther, eds., 155–178. Marburg: Metropolis Verlag.

pártszerű működésre utaló, de explicit politikai doktrínákat nélkülöző, a lehetőségekhez és az opportunitásokhoz igazodó cselekvés ellentéte megannyi dilemmát, ugyanakkor feloldást és kompromisszumot nem hozó fejleményt eredményezett. A „reprezentációs” politizálás és a stratégiahiányos cselekvés e végletesnek tűnő konfliktusa, melyet a médiapolitizálás eszközeivel sikerült a vajdasági magyar közgondolkodásban a „radikálisok” és „méréskeltek” ellentétéként rögzíteni, azt eredményezte, hogy a politikai elit gondolkodásában időről időre elhalványult a stratégiai lehetőségek kidolgozásának igénye. A kilencvenes évek második felében azonban megkerülhetetlennek bizonyult, hogy az általános érdekek dedukcióit valamiképpen leszállítsák a mikroszintekre, hogy a dedukciók nagymértékben hassanak az egyének cselekvéseire. Az általános érdekek mindig az empirikus érdekekből jönnek létre, és a demokratikus előlegezések szerint a folyamatos kompromisszumokból történő létrehozásuk felszabadítja a kisebbségi társadalom energiáit. Ennélfogva meg kellene haladni azt a nézetet, miszerint a demokrácia afféle fényűzés a kisebbségek számára, ahogy azt a *common sense* egy része sugallja. Hogy a Vajdaságban komoly demokratikus deficitek ismerhetők fel, az negatív diagnózist és kiterjedt analízist igényel. Voltaképpen kétellyel kell élnünk a lehetőség vonatkozásában, hogy létezik-e olyan elszámoltatható elit a Vajdaságban, amely demokráciatapasztalatokat közvetítené.

A politikai vezérrétegek integratív teljesítménye függ attól, hogy milyen akaratképzési mechanizmusokat, mélybe nyúló helyzetértékeléseket tesznek lehetővé. Amennyiben a vajdasági állapotokat fürkesszük, úgy az elitek integratív teljesítményének deficitjei kapcsolatban állnak azzal is, hogy a legfontosabb problémákat az elmúlt években roppant nehéz volt politológiai kontextusba helyezni. Voltaképpen erre nemigen volt és van politikai fogadókészség, és ezen aligha csodálkozhatunk. A belső törésvonalak vagy a magánérdekeltségek szövevényes rendszeréről, a magyarországi támogatások fölhasználásának, hatékonyságának aspektusairól nagyon keveset tudunk, ismereteink a suttogó információk körébe utalhatók. Mindez azonban azt tanúsítja, hogy a fennálló erőterben kockázatos az effajta elemző érdeklődés: a szociológiai leírások inkább az etnikai regressziókat rögzítették, s nem a politikai szociológia hatalmi relációival foglalkoztak. Ezzel azonban újabb törésvonalak keletkeztek, míg egyesek azt a benyomást keltették, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés feloldható a semleges szakemberi, szakpolitikai diskurzusokban, mások meg vannak győződve arról, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés a hatalmi viszonylatok multiplikációja.

A vajdasági magyar konstelláció messzemenően igazolja, amit egyebütt is megfigyeltek a kommentátorok, nevezetesen, hogy a politikai elitek az etnikai alapú szavazásra hivatkozva legitimálják fellépésüket, de a szavazás

folyamán történő megnyilatkozás nem minősíthető (legalábbis egyértelműen nem) a lojalitás fokmérőjének, és nem tekinthető megfelelő visszajelző rendszernek. A kisebbségi politizálás számára különösképpen erőteljesen jelenik meg a feladat a kilencvenes évek első felét követően (amikor a kisebbségi érdekérvényesítés alapvetően az azonosságbiztosítás mozgósítási igényeire épült), hogy a „nem-klientelista” elitszerkezetek létrehozását szorgalmazza. Ebben a vonatkozásban azonban a Vajdaságban igen gyengék az eredmények. Közismert, hogy a vajdasági elitszerkezetekben mérvadónak bizonyul a kisebbségi önértelmezés reprezentatív formáit megvalósító irodalmi elit. Az elmúlt időszak pontosan azt tanúsítja, hogy a politikai párt (VMSZ) és a kulturális (különösképpen irodalmi) elit kommunikációja pillanatokra létrejött, például a Magyar Nemzeti Tanácsban, informális háttérmegállapodások folyamányaképpen. Ám a Magyar Szóval kapcsolatos szituáció egyértelműen demonstrálhatta, hogy a kölcsönös várakozások nem valósultak meg, és a pillanatnyi együttműködés mögött az elképzelések erőteljes széttrajzása, az etnikai érdekek megfogalmazásának heterogenitása rejlik. A politikai elitnek kétségtelenül szüksége van lojális, megbízható kulturális elitre, ami azt jelenti, hogy a vajdasági magyar politikai elit minden bizonnyal felerősíti az irodalmi/kulturális szférában való (szükségszerűen közvetett) befolyást a forráselosztás feletti ellenőrzéssel. Ez a fejlemény azt is jelenti, hogy a politikai elit egy olyan klientelista kulturális elit megerősítését fogja előremozdítani (akár a nemzedékcseréjében), amely aligha fogja legitimálási gyakorlatát megkérdőjelezni.⁵

A kisebbségi pártok esetében mindenesetre az etnikai határvonal a döntő, és az etnikai legitimáció távlatából szemlélhetjük teljesítményüket. Ez azt is jelentheti, hogy a kisebbségi szavazók alapvetően etnikai és nem gazdasági vagy egyéb preferenciák alapján választanak. A probléma azonban ott mutatkozik, hogy ugyan valóban léteznek etnikai törésvonalak, sőt, mi több, a kisebbségi elitek is érdekelték e vonalak megerősítésében, de az etnikai övezetekbe be-befolyznak az egyéb társadalmi szférák jelentései is.⁶ Pl. a gazdasági szféra megnövekedett jelentősége pontosan ebbe az irányba hat. Más szóval, felmerül, hogy mennyire képes az adott kisebbségi párt a fennálló cselekvési térben többszintű politikát folytatni? A kérdés az, hogy mit léphetnek a kisebbségi vezető rétegek a kultúra, a politika és a gazdaság összekapcso-

⁵ Ez természetesen azt eredményezi, hogy erősödik a jelenleg is érvényben lévő tendencia a humán tudományi teljesítmények lefelé nivellálódásával kapcsolatban.

⁶ Voltaképpen az a tény, hogy az igazságossági elképzelések vagy a gazdaságpolitikai döntések, a gazdaságossági-rentabilitási szempontok az etnikai kód prizmáján megtörve hatnak, ellentmond a piacnak a semlegesség perspektívájába helyezett nézőpontnak.

lásának vonatkozásában? A társadalmilag kialakult szürke zónák rendkívül kiterjedtek, és sokszor áttekinthetetlennek minősülnek a társadalmi elemzés szempontjából. Azt azonban egyetlen elemzés sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy amennyiben egyre több ember érzi úgy, hogy olyan körülmények kerítik hatalmukba, melyeket nem képesek kordában tartani, akkor ez a helyzet nagy jelentőségű az öntevékenység, az önszerveződés szempontjából. Egy etnikai párt egy jól meghatározható körből számíthat szavazatokra, és ugyanannak az etnikai/nemzeti csoportnak a legtágabban vett – vélt vagy valós – érdekeit képviseli.

Az adatok, amelyekkel rendelkezünk, a vajdasági magyarok választási kedvének alapján egyértelműen a politikai elittel szembeni növekvő bizalmatlanságot jelzik. A szavazóbázis arányának csökkenése minden pártot sebezhetővé tesz. Ennek alapján azonban *nem arra kell következtetnünk, hogy a „tömegek”, a kisebbségi polgárok depolitizálódtak volna*, hanem arra, hogy a politikai nyilvánosság fragmentálttá vált, és a szavazópolgárok nem tanúsítanak készenlétet, hogy részt vegyenek az önálló közösségépítés folyamataiban.

II. Felvetődik a kérdés, hogy hol vannak a közösségi önszerveződés, a kollektív akciók megszervezésének alsó határai? Vajon a kétezres szám a mérvadó, amelyet egyes kutatók emlegetnek? A vajdasági magyar civil szféra érdekérvényesítési kapacitásai gyengék, igaz, hogy a civil szféra egyoldalú VMSZ-függősége nem olyan töretlen, mint a kilencvenes években, amikor kizárólag a felülről lefelé mutató szerveződés jutott érvényre. Ám azt aligha állíthatom, hogy a függőség megszűnőben lenne, vagy hogy a vajdasági magyar civil szféra emancipatórikus potenciálok bontott volna ki. Legfeljebb arról szólhatok, hogy meghatározott civil szervezetek protesztformákat működtettek a VMSZ politikájával szemben, megkérdőjelezve a VMSZ elkötelezettségét a kisebbségi önkormányzatiság iránt, vagy bírálat alá vonták a kisebbségi törvényt, amelyet a VMSZ élenjárói legitimáltak.⁷

A kilencvenes évek elején kezdődött meg a civil szféra kiépítése. Ugyanakkor a civil szféra alárendelődött a pártirányításnak. Noha figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy kisebbségi vonatkozásokban sajátos feltételek közepette történik a civil szféra megteremtése (egyfajta etnikai civilitásról lehet itt beszélni), felmerül az a kérdés, hogy milyen szerepkörei lehetnek a civil szférának? Hiszen a civil „társadalom” hagyományosan a társadalmi szükségletek sokszínűségét közvetíti, vagy adott esetekben akár magára vállalja e szükségletek megvalósítását.

⁷ A VMSZ bírálatában élen jár az Árgus nevű újvidéki civil szervezet. www.horgos.org.yu/yuhu/argus/argus.html

Annak ellenére, hogy az újvidéki civil szervezetek (az Árgus – Szerbiai Magyar Kisebbségjogi Civil Szervezet, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, a Nagy Sándor Hagyományápoló és Műemlékvédő Egyesület, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete és az Újvidéki Magyar Olvasókör) több alkalommal is felhívták a közvélemény és az illetékesek figyelmét, hogy „a vajdasági magyar tájékoztatás leépítése folyik, s ebben a szándékosság elemei is jelen vannak”, az illetékesek a követeléseket még csak szóra sem méltatták.⁸ Hovatovább, megkockáztatom, hogy éppen a Magyar Szó területi súlypontjának áthelyezésével kapcsolatos rövid ideig tartó proteszt/kollektív akció sikertelensége tudatosíthatta a VMSZ politikai elitjének képviselőiben, hogy a civil társadalom mozgósítási kapacitásai rendkívül behatároltak. Ez pedig tág teret ad a felülről lefelé vezérelt politikai technológiának az elkövetkezőkben, és a közvetett pártbeavatkozás további formáit előlegezi, amely kiterjedhet a magyar vonatkozású intézményrendszer más pilléreire is.

Mindenesetre nem vélekedhetünk úgy, hogy a vajdasági magyar társadalom kialakította a belső kontrollfolyamatait, mert a politikai fellépésekkel szemben nem jöttek létre azok a visszajelző rendszerek, amelyek fékeznék az *egyoldalú módon* működő politikai mechanizmusokat. Ennek alapján úgy vélem, hogy kétfajta krízisterhes folyamatról kell beszelnünk a vajdasági magyarság vonatkozásában, a motiváció kríziséről és a legitimáció válságáról. A motiváció válsága, röviden szólva, az „értelem” erőforrására utal – etnikai kontextusban. A legitimáció krízise pedig, legalábbis, ahogy Max Weber híres okfejtéseiből tudjuk, a hatalom azon igyekezetének környezetében képzelhető el, hogy cselekedetei, fellépései igazoltnak mutatkozzanak az állampolgárok előtt.

A demokrácia elmélete azt tanítja, hogy a rétegérdekek határainak kikapintása roppant nehéz feladat. A társadalmilag fontos döntések politikai alternatíváinak vitája a nyilvánosság előtt az egyének szintjén teszi tudatossá a különféle társadalmi rétegekben, az addig csupán homályos érdek-elképzeléseket. Igaz, hogy ez érdektudatosodás felerősíti az érdekkülönbségek jelentkezését, azonban azt is lehetővé teszi, hogy az érdekcsoportok a kisebbségi közösségen belül átfogó érdekek alapján integrálódhassanak.

⁸ Hadd említsek egy esetet: 2005. október 4-én – a civil szervezetek levélben tiltakoztak Rasim Ljajić (volt) emberi és kisebbségügyi miniszternél, mert az MNT, a vajdasági magyarok érdekeivel szemben, határozatot hozott a Magyar Szó Kft. „további átszervezéséről”, és a napilap szerkesztőségének Újvidékről Szabadkára való elköltöztetéséről. Semmilyen sikerről nem számolhatunk be. A politikai pártok és a civil társadalom között újfajta hatalom- és munkamegosztást kell létesíteni, és egyensúlyba hozni. Erre vonatkozólag azonban nincs politikai akarat.

A társadalomtudomány, miközben a társadalom integráltságát és egy-
es cselekvőképességét vizsgálja, elkülöníti a társadalom kontrollmecha-
nizmusait és konszenzusképző intézményeit. Amennyiben a politikai elit
érdekérvényesítő teljesítményeit vesszük számba, feltűnik, hogy milyen erős
deficitnek állnak fenn a konszenzusteremtéssel kapcsolatban.

A legitimitás a kérdés hírneves tolmácsa, Habermas szerint, az elis-
merésre méltóságban rejlik. Továbbá, a legitimitás kapcsán mindig elő-
térbe kerül annak kritikai-értelmi-vitatható jellege. A politikai hatalom
esetében kitüntetett elméleti jelentősége van ugyanis annak, hogy legiti-
mitás és illegitimitás az elismerésre és az engedelmességre méltósággal
kapcsolódik egybe. Az elmélet azt mondja, hogy a legitimáció arra alapo-
zódik, hogy a hatalom alárendeltjeinek körében normatív meggyőződések
élnek a hatalomról és hatalom elismerésre méltóságáról. A hatalom/ura-
lom akkor legitim, ha az alárendeltek a hatalomra vonatkozó normáik
alapján legitimnek ismerik el.⁹ Egy rendszer lehet elfogadott/elismert, de
nem legitim, és ezt a veszélyt soha nem lehet kiküszöbölni. Vagyis, lénye-
ges, hogy az elismerésre méltóság ne zsugorodjon, azaz ne egyszerűsödjön
puszta elfogadássá. Arról azonban eddig keveset szólt az elmélet, hogy
mit jelent a legitimitás-értelmezés a kisebbségi konstellációban.¹⁰ Ugyan-
akkor az etnikai politikai környezetben a legitimitás esetleges csökkené-
seit nem szükséges különleges mechanizmusokkal ellensúlyozni. Kiele-
zettebben azt mondhatjuk, Claus Offe egy régi elméleti fordulatával élve
(és visszaélve), hogy fennáll a veszély, miszerint a legitimitást felváltja a
kényszeredett etnikai lojalitás, mint *szurrogátum*. Az etnikai párt ugyan-
is mindig hivatkozhat egy totalizáló elv legitimáltságára, nevezetesen, a
„kisebbségi magyarság érdekeire”, amelyet roppant nehéz megkérdőjelez-
ni hatékonyan meghatározott médiakörnyezetben. Hiszen aki kritikai
megfontolásokat mérlegel ezzel szemben, azt kockáztatja, hogy nem te-
kintik „jó magyarnak”, vagy olyan stigmát ragasztanak rá, amely erkölcsi
integritását kérdőjelezi meg. Feltehető, hogy olyan veszélyről van szó,
amely minden esetben fellép, amikor egy totalizálható elv (az „etnikum”)
értelmezése monopolizálódik.

A visszajelzések elmaradása a társadalom önszerveződése szempontjából
is torzulásnak tekinthető, de e kérdésen túl kognitív problémákat is létrehoz
a politikai elitek vonatkozásában, mert nem kapnak megfelelő információ-

⁹ Löffler Tibor, *Autoritás és legitimitás I., Ortodox tézisek politológiai alapfogalmak
jogelméleti megközelítéséhez. Jogelméleti szemle*, 2005/2.

¹⁰ Ezt azért állítom, mert a kisebbségi törvény, a nemzeti tanácsok kapcsán vissza-visz-
zatérő bírálatként szerepelt, hogy a „nemzeti tanács nem legitim”, anélkül, hogy tisztá-
zódott volna, mit jelenthet a legitimitás kisebbségi szituációban. Azzal persze nem
áltatom magamat, hogy ezzel az írással minden aspektust felvázoltam volna.

kat az etnikai társadalom spontán tagozódásairól, mindennapi gyakorlatáról. Amikor ezt mondom, akkor messzemenően figyelembe veszem a társadalomtudomány azon orientációját, amely az etnicitást nem mint a világban létező entitást, hanem mint *kognitív* kapacitásokat felmutató csoportot szemléli.¹¹ Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül, hogy miközben a kisebbségi társadalom „etno-politikai” kivetítésé szűkül, elsikkad a kisebbségi kultúra összetett, plurális kontextusának távlata, amely a szabályvezérelt cselekvések belső és külső keretfeltételeinek bonyolultságára figyelmeztet.

Aligha kerülhetem el, hogy ne jelezzem – noha az okok messzemenőek, és aligha lehetséges ezeket csupán egy dimenzióra lecsupaszítani –, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ugyan különböző mértékben, de a médiák erőteljes politikafüggőségben léteznek. Manőverezési terület meghatározza, hogy a politikai élet szereplőinek elosztó tevékenysége keretkijelölőnek bizonyul. Nem hagyhatjuk itt figyelmen kívül azt a már-már közhellyé merevedett gondolatot, miszerint a kortárs körülmények közepette a médiák váltak a politikai megjelenítés legfontosabb közegévé. Márpedig, amennyiben figyelembe részesítjük ezt a tényt, akkor egy kedvezőtlen kép tárul elénk. Lényeges ugyanis, hogy az elitpozíciók erőterének újrendeződése okán, a médiaértelmiségnek egyre inkább a politikai hatalom erős közvetítésére van szüksége ahhoz, hogy az elitmező részévé váljék, és ez a tendencia az etno-politikai elit kormányba lépésével, azaz a 2000-ben jelentkező fejleménnyel még inkább erősödött. Valójában a médiában is hiányoznak azok az egyensúlyozó mechanizmusok, fékek, amelyek lehetővé tennék a demokrácia virágzását. Amennyiben a médiaértelmiségi szerepkészletek problematikumát az etnopolitikai elit működésének és teljesítményeinek vonatkozásában éleztük ki, úgy feltűnnek a zavarodottság, a tisztázatlanság bizonyos jelei a vajdasági magyar kontextusban. Ez arra utal, hogy korántsem vált világossá, hogy a kisebbségi nemzetépítésben, amely meghatározza a vajdasági magyar kultúrát, milyen illetékességi körök tartoznak a médiaértelmiséghez.

III. A másik kérdés a politikai pártok közötti *konszenzus* keresés lehetőségformáit érinti.¹² A Vajdaságban ugyanis, egy ellentmondással szólva, kialakultak a többpártrendszer jogi feltételei, de a vajdasági magyarság számára megmaradtak az egypártrendszer *effektusai*, még ha e tapasztalat megváltozott környezetben is valósul meg. A vajdasági magyar politikai színtér elkülönül a többi kisebbségi politikai tértől, legalábbis abban a tekintetben, hogy szinte állandóan öt vagy hat politikai párt jelenik meg a porondon.

¹¹ R. Brubaker, M. Loveman, P. Stamatov, *Ethnicity as cognition*, *Theory and Society*, 2004, 33, 31–64.

¹² A konszenzus, egyetértés, megegyezés fogalmai közötti különbségekről, Körösenyi András, *A konfliktus és a konszenzus paradoxona*. In: *Vezér és demokrácia*, Budapest, 2005, 67.

Ugyanakkor aligha állítható, hogy ez a fejlemény a politikai piac sokféleségét, a választhatóság kibővülését jelezné. Van valamilyen demokrácia, de hiányoznak a demokratikus tapasztalatok, nem áll fenn a demokráciában tetten érhető szituáció, miszerint súlyok és ellensúlyok, erők és ellenerek állnak egymással szemben. Másképpen mondva, hiányzik a demokrácia működéséhez olyannyira szükséges kölcsönös korlátozás mozzanata, amely szabályozza a rivalizálást, a politikai szereplők hatalmi törekvéseit. A média állapotát visszatükrözi ez a megállapítás.

A politikai szisztémában általában értékettőségek alakulnak ki, amelyek a pártok, a parlamenti frakciók, az események kihangsúlyozásában jut érvényre: kormányon maradni/ellenzékbe vonulni. A Vajdaságban azonban ezeket a duókat roppant nehéz elemzési keretekbe állítani. Annak ellenére, hogy a vajdasági magyar politizálás immáron tizenhét éves hagyományra tekint vissza, lényegében csak felületes viták folytak arról, hogy mit és hogyan kellene képviselni.

A nyugati példák, amelyekre szívesen hivatkoznak a kisebbségi politikusok, bizonyítják, hogy a kisebbség belső konszenzusa nélkül lehetetlen a siker. Ma kétséget kizáróan leírhatjuk, hogy a vajdasági magyar politikai elitek mélyen megosztottak, és alig van esély arra, hogy a jelenlegi keretek között közös nevezőre jussanak. Az egyik központi dilemma, hogy a szemben álló csoportok meg tudnak-e egyezni egy olyan politikai struktúra elfogadásában, amely új alapokra helyezi a bel-magyar politikát. Számomra evidens, hogy a vajdasági magyar kisebbség tagjai, pontosabban annak politikai elitjei nem gondolkoznak azonos módon a lényeges kérdésekben. Természetesen nem hiszem azt, hogy kíváncsatos lenne az egyenemű gondolkodás.

Belső konszenzusra van szükség a *legfontosabb kérdések* kapcsán (együttes fellépés bizonyos kiélezett helyzetekben, pontosabban a legkisebb közös nevező kialakítása, ami afféle kisebbségi *konstitucionális minimumként* szolgálna) ám ezt a kérdést pontosan kell értenünk, mert, ahogy tapasztalható, a problémát rengeteg félreértés övezi. Ezek közül azt a félreértést említem, amely az érdekvédelem és a pártosodás kapcsán alakult ki.

Az 1994-ben osztódó etnikai pártot, mármint az akkori VMDK-t sokan az „önkormányzati struktúra *versus* pártstruktúra” keretében helyezték el. Az identitáserősítő mozgalom jellege főleg működésének első éveiben volt jellemző (a háborús környezetre gondolok, másutt ezt a morális értelemben vett jó korszaknak neveztem), mi több, e karaktervonás sokak számára alapvetőnek tűnt, és így később érvényt nyert az a tétel, hogy a párt megkülönböztendő a mozgalomtól¹³, sőt törekedni kell azokra a szervezeti megoldásokra,

¹³ A Vajdaságban mindig érdekszövetséget mondanak a kritikai, mérlegelő állásfoglalások, amelyek a pártosodást mint ősbűnt emlegetik.

amelyek számolnak e kettősséggel. Jellegzetes, hogy a VMSZ sem pártként kívánta definiálni magát.¹⁴

A Vajdaságban ugyanis nem egy ízben hallhatunk olyan véleményt, miszerint a pártosodás megerősödése jelentette volna a regresszió fő okát, vagyis, a valamikori érdekszövetség által fémjelzett, úgymond, paradicsomi/édeni állapotot elsötétítette a politikai élet átstrukturálódása. (Hogy pontosabban fogalmazzak, a pártosodással szembeni gyanúper gyakorta megfogalmazódik a mindennapok szintjén, de tetten érhető a helyzetelemző értelmiségiek szótárában is ez a gondolat.) Másképpen szólva, a javaslat úgy hangzik, hogy vissza kellene fordítani a dolgok irányát, és vissza kellene jutni a pártok érdekudvarából az érdekszövetség kötelékformáiba. A pártosodás eszerint megengedhetetlen partikularitást, csoportérdekek érvényesítését, konszenzusellenességet jelent, az érdekszövetség pedig olyan esélyt jelenít meg, amely a kisebbségi szolidaritás megtestesülését készíti elő.

¹⁴ A demagógia időtlen kategória. A VMSZ nem párt! A VMSZ Elnökségének közleménye, 1994. július 24. „A VMSZ Tanácsa 1994. VII. 21-én megtartott ülésén a VMDK és a VMSZ között fennálló viszonyokat megtárgyalva a következőket állapította meg: A VMDK csúcsovezetése félretájékoztatja a közvéleményt, amikor a VMSZ-t úgy próbálja bemutatni, mint a VMDK-val konkurens pártot. Ezt a tisztátalan politizálási módszert visszautasítjuk, és arra kérjük a VMDK vezetőségét, hogy a jövőben ne terjesszen ellenőrizetlen hamis információkat. A VMSZ fenntartja az elidegeníthetetlen jogot arra, hogy saját identitását, programcéljait, irányvonalait önmaga határozza meg, és erről alapszabályában rendelkezzen, valamint informálja a közvéleményt. Hangsúlyozzuk, hogy a VMSZ mindazon egyéneknek, szervezeteknek, intézményeknek a szövetsége, akik, illetve amelyek a magyarság érdekében ezen a szervezeten belül kívánnak tevékenykedni, és nem olyan párt, amely indul a választásokon. A közvéleménynek tudnia kell, hogy a választásokon induló pártok (pl. a VMDK) hatályos hazai törvényeink szerint nem juthatnak külföldi támogatáshoz (példa erre a VMDK botrányba fulladt kísérlete), és a világszervezetekben sem kaphatnak helyet, ezért egy érdekvédelmi párt (a VMDK) csak részben tudja ellátni feladatát. A VMSZ arra hivatott, hogy a VMDK által nem képviselhető érdekvédelmi feladatokat lássa el, mint amilyen a magyarság bármينemű támogatásának legális közvetítése, az érdekvédelem széles körű megszervezése (kutatások, publikációk, pedagógia stb.), vagy a világ szervezeteiben, szövetségeiben való képviselése. Kiemelkedően fontos célunknak tartjuk visszaállítani a vajdasági magyarság értelmetlenül megtépzott egységét, mely nélkül minden érdekvédelem teljességgel lehetetlen. Ennek jegyében elfogadjuk a politikai pluralizmust, a toleranciát, a kompromisszumkésztséget, a demokratikus elveket, és döntéshozatalainkban minden alkalommal konszenzusra törekszünk. Az érdekvédelmet elvekhez kötjük, és nem személyekhez. A VMSZ a jövőben sem kíván párttá alakulni, és nem foglalkozik a VMDK belügyeivel, viszont kötelességünknek tartjuk szónak tenni tagtársaink becsületének és jogainak a VMDK csonka Tanácsának azon önkényes és egyben antidemokratikus határozatait, amelyekkel (a VMDK Alapszabályával ellentétben) diszkriminálnak, meghurcolnak és sértetnek embereket csak azért, mert a VMSZ tagjai.”

Nem osztom ezeket a véleményeket. Ami nem azt jelenti, hogy a kisebbségi pártokat felmenteném az önreflexió kötelességétől, vagy, hogy automatikusan menlevelet adnék e politikai csoportosulásoknak. Mert minden bizonnyal meggondolandó, és a társadalomtudományi elemzés alá vethető a kisebbségi pártok strukturáltsága, belső demokráciája és működése stb. Ám azt a tényt nem lehet mellőzni, hogy abban az esetben, ha a kisebbségi csoportok integrálódni kívánnak az adott állam politikai rendszerébe, részt kívánnak venni az erőforrások elosztásában, akkor a pártszerveződés megkerülhetetlennek bizonyul. A politikai szféra a maga érdekérvényesítési lehetőségeivel integrálja az atomizált (kisebbségi) akarokat, és teszi őket manifesztté a közszférában. Ehhez pedig olyan szerveződési formák szükségesek, amelyek szisztematikusabban ötvözik a cél- és az eszközracionálitást, azaz a választások alkalmával megfelelő módon képesek mozgósítani az erőforrásokat.

Ezzel, ismételten, nem valamilyen eszményi módon elképzelt, pezsgő vitaflowamot kívánok láttatni, hanem a modern jegyekkel karakterizálható politikai rendszerbe való integráció feltételeit nyomatékosítom. Arról persze tudunk, hogy a politikai rendszerek történetében fennálltak olyan érdekképviseleti szervek, amelyek élen jártak meghatározott szociális feladatok ellátásában, információcserék megszervezésében, de ezek általában vagy eleve valamilyen párt esernyője alá állva közvetítették az adott közösség érdekeit, vagy amikor a közvéleményt megosztó politikai problematikum került homlokterbe, akkor a kompromisszumok kidolgozása mindig átkerült a pártok hatáskörébe. Az érdekszövetség kötelei szolidaritást ígérnek, és számomra nem kérdés, hogy vannak a modern életvitelnek olyan szegmentumai, amelyek az etnikai érdekszövetség szerepvállalását igénylik. Ám ezek nem helyettesíthetik a pártok érdekérvényesítését. A pártosodásnak akár lehetnek modernizációs értékei is, és a kisebbségi érületvilág vonatkozásában ezt a tényt hatványozottan érvényesnek tartom. A szociológiai elemzések ilyenkor azt regisztrálják, hogy a társadalom reflexív-kognitív potenciálja bontakozik ki, a spontán reflexiók feldolgozásra kerülnek, a konkrét jellegű problematikumot általános szintre helyezik.

Az „evolútív” koncepciók afirmációja (VMSZ) azt sugallja, hogy az érdekérvényesítés hosszabb távon képzelhető el, a fokozatosság mellett pedig a politikai realizmus szól. A VMSZ vezetősége azt hirdette meg, hogy a „kis lépések” taktikáját folytatja, arra alapozva, hogy a jogokat lépésenként kell kiharcolni és azzal a tudattal, hogy ez csak kompromisszumok árán sikerülhet. Az „ellenzék” viszont abból indul ki, hogy a vajdasági magyarságnak bizonyos jogok járnak, és a kulcskérdésekben szerintük nem szabad – még ideiglenes – kompromisszumot sem kötni. A „radikális” koncepciók az idő vonatkozásában azt szuggerálják, hogy „nincs időnk”, a kisebbségi érdekér-

vényesítést gyökeresen kell megváltoztatni, még hozzá a lehető legnagyobb gyorsasággal.

Ha nem is fejeződnek ki e stratégiai különbségek ilyen egyértelműen, az implikációk mégis szembeötlők. A közelmúlt történései azt látszanak igazolni, hogy miközben a VMSZ előbb a szerbiai, majd a regionális politikai mezőny részévé vált, nem került közelebb a képviseltek tömegeihez, azok mindennapos gondjaihoz. A kommunikáció akadozik, az együvé tartozás tapasztalata egyre kevésbé létezik. A politikai érdekképviselő és a parlamenti eszközökkel folytatott, a törvényes keretek megfelelő átalakítását célzó kisebbségi jogharc mellett a politikai szintén szerepet vállaló mindenkori magyar párt egyik fontos további funkciója, hogy egyensse az utat annak a képviselőnek a számára, amely a vajdasági magyarságot arányainak megfelelő módon megilleti a szerb állam intézményeiben. Számomra kérdés, hogy a vajdasági magyar pártok mennyire vannak jelen eligazító üzenetekkel, a tájékozódást segítő állásfoglalásokkal a közéletben, ami a vajdasági magyarság további és egyre fokozódó atomizálódását gyorsítja.

A VMSZ azonban azt a problémát, hogy a többségi/képviselői elven alapuló demokrácia számtalan csapdát rejt a kisebbség számára, sohasem kívánta nyilvános reflexió tárgyává tenni. Ezzel pedig azt a benyomást keltette, mintha a probléma nem is állna fenn, noha a nemzetközi politológiai szakirodalom, például, igencsak figyelemben részesíti a kérdést. *Ezenkívül a szerbiai makrohatalmi mezőbe való integrációt pusztán hatalomtechnológiai kérdéssé változtatta, és ezzel beszűkítette a demokrácia terét.* Ne felejtjük el: a politikai pluralizmus klasszikus megfogalmazása úgy hangzik, hogy „*másként is lehetséges*”. A vajdasági magyar állampolgár viszont mindig azt az üzenetet kénytelen tudomásul venni, hogy „csak így lehetséges”.

Nehéz összehasonlítani a vajdasági magyar politika manőverezési terét, az egyéb országokban tevékenykedő magyar politikai elitek szituációjával. Hiszen a magyar szavazatok száma a szerbiai makroperspektívában elenyészőnek tekinthető, ami nem teszi lehetővé, hogy a kisebbségi politikai makroszinten nagyobb politikai súllyal rendelkezzen. Ilyen helyzetben a kormányba lépő kisebbségi párt kiteszi magát annak a kritikának, hogy vállalja az eszközszerepet a többségi politizálás számára, és hogy önmagát akadályozza meg abban, hogy mélyenszántó bírálatot gyakoroljon a többségi politikai aktorok kisebbségi politikáját illetően.

Erre az apologetikus szituációba való belekényszerítettségre akadt is példa, *mondjuk* a kisebbségi törvény idején (2002-ben). Arról nem is kell különösebben vitatkozni, hogy a kormányba való belépés (2000 óta) többségi érdekeket is realizált, hiszen a győzedelmes, kezdetben sokféle (többségi) pártból álló koalíció/konglomerátum számára valóban fontos volt, hogy bevonjon kisebbségi szereplőket a kormányba. Hiszen ebben az esetben tudta a legjobban ellenőrizni és befolyásolni a kisebbségek politikai praxisát. Ezen-

kívül a nemzetközi elfogadottság erősítéséhez is szüksége volt a mindenkori szerbiai kormánynak a kisebbségekkel kapcsolatos gesztusokra. A kormánybalépést persze igazolhatta a nemzetközi közösség megannyi szuggesztívója is, miszerint üdvös a kisebbségek számára a hatalomban való részvétel – makroszinten is.

Ugyanakkor túlzásnak találnám, ha a kisebbségi pártokra vonatkozó legitimációs problematikumot azzal zárnánk le, hogy az etnikai pártok esetében mindig fellelhetünk valamilyen apatikus követési készséget az etnikai szavazók részéről. Ha így elmélnénk, akkor nem tudnánk magyarázatot fűzni a múlt század kilencvenes éveiben tapasztalható bizalomcsökkenéshez, amely a politika vezető rétegeit érintette. És nem tudnánk értelmezési keretbe helyezni azt a bizalmi krízisfolyamatot, amelynek következményei befűrésznek a mába is. A nyilvánosság csak morzsákban értesül a háttérben folyamatosan történő-zajló kompromisszumokról.

A kisebbségi ideológiáknak az egyéni tudat felé való továbbítását az iskolai szocializáció, a tömegsajtó szolgálja. Ezenkívül az ideológiaközvetítés történik az újonnan létrehozott intézményeken keresztül is. Nem azt állítom, hogy ezen intézményeknek az ideológiai közvetítés az egyetlen funkciójuk, de annyi bizonyos, hogy e funkció mellőzhetetlen. Márpedig, ahogy ezt a legitimitációra vonatkozó irodalomból tudhatjuk, az igazoló princípiumok csak a *mindennapokban* észlelhető módon adhatnak legitimitást az elveknek. A pártok szavazatvesztése mindig önvizsgálatra készíti a pártvezéreket, és gyakran a párt, vagy netalán az ideológia megújításához vezet. Nyilvános, önkritikus jellegű önreflexivitást azonban eddig nem tapasztalhattunk kisebbségi vezetők részéről, nagyon sok olyan igazoló érvet tudnak felvonultatni, amelyek alibiként szolgálhatnak. Ezen megállapítások azt a kérdést sürgetik, hogy milyen külső kényszerek determinálhatják az adott kisebbségi párt megújulását a modernizáció által támasztott dinamikában?

Az alapideológia meghatározott vonásait illetően, ahogyan láthattuk, csökkenthetőek a különbségek a kisebbségi/vajdasági magyar pártok között, vagy legalábbis tapasztalhatunk átfedéseket. Voltaképpen pontosabbnak tartom azt a megállapítást, hogy átfedések vannak, mert szerintem nem lényegtelen a területi és a személyes autonómia kapcsán tett kijelentések különbözősége. Egyúttal bírálattal élek minden olyan elgondolást illetően, amely azt fontolgatja, hogy a politikai szereplők között semmilyen különbség nincs, legfeljebb taktikai vonatkozásokban érhetők tetten a differenciák. Az ilyen módon kibomló gondolkodásmód számtalan leegyszerűsítésre alkalmas, mert az, akit bírálattal illetünk, „doktrináris” lesz, akit elfogadunk, azt pragmatikusnak, „realitást tisztelőnek” fogjuk tartani. Ez nem azt jelenti, hogy a kisebbségi szintén tagadom a „dogmatikusok” és a „pragmatikusok” létezését, azt azonban állítom, hogy az effajta minősítések kiosztásában a legnagyobb óvatossággal kell eljárni.

A kisebbségi pártok kötődése a konkuráló ideológiai orientációkhoz lazább, mint a többségi pártoké, aminek az a magyarázata, hogy etnikai profiljuk okán e pártok politikai szerveződések és társadalmi szervezetek is. Igaz, a politológiai értelmezések arról szólnak, hogy nem beszélhetünk a pártokról többé úgy, mint a koherens ideológiai rendszerek őrzőiről, mégis a kisebbségi pártok esetében jelentékenyebb elmozdulásokról kell szólnunk, hiszen ezek egyfajta konglomerátumszerű csoportosulásokat jelentenek. A többségi pártok esetében még ha fel is lazultak az ideológiai vezérelvekhez való kapcsolódások, fenn kell álljon egy referenciális mag, amelynek jelentésrendje körül csoportosulnak a tagok, és az adott pártra szavazó állampolgárok. A kisebbségi pártok részt vesznek a politikai rendszerben történő választásokon, ezzel erősítik saját szerkezetüket. A kisebbségi érdekérvényesítés átpolitizálódása magával vonja a pártosodás kérdéskörét. A nyugat-európai pártrendszerekben az a fejlemény határozta meg az érdekképviseltek státusát, hogy az ideológiai keretek helyébe sok helyütt az empirikus jellegű problémafeldolgozás került. Ám ez nem jelenti azt, hogy a pártok társadalomalakító tevékenysége kimerült volna. A politikai szféra átstrukturálódása modernizációs jelentéseket is gerjeszthet. Nem szabad összemoznunk az okokat és a következményeket, mert a vajdasági magyar nyilvánosság (vélt vagy valós) negatív konstellációjának nem az az oka, hogy több olyan párt létezik, amely rivalizál egymással. A probléma sokkal inkább a szemben álló vélemények áramlásának intézményesülési módozataiban, vagy a fennálló politikai szféra integratív potenciáljaiban stb. található. Aki politikáról beszél, annak tudnia kell, hogy nincs politika konfliktusok nélkül. A konszenzust a politikában nem kellene mitikus jellegzetességekkel felruházni.

Mint ahogy azt sem nevezhetjük (ha úgy tetszik, diabolizált) oknak, hogy a kisebbségi pártok kormány szerepet vállalnak. A problémát inkább abban kell keresnünk, hogy e lépést megelőzte-e az átbeszélés, a társadalmi vita gyakorlata, a cselekvési alternatívák *gondos* számbavétele? Általában ha egy-egy párt politikusai belépnek a kormányba, esetleg megkapva bizonyos állami döntések esetében a kulcspozíciókat, akkor a felmerülő döntést igénylő kérdésekben alternatívák merülnek fel. A kisebbségi politikus tehát a konkrétan felmerülő problémákra adott választ a reflexíve létrehozott kisebbségi konszenzusból származtatja. Ezzel szemben a Vajdaságban úgy ment végbe ez a folyamat, hogy a politikai elit tagjai alternatívanélküliséget sugalltak, mintha csak egyetlen útvonal létezett volna. Ma még nem tudjuk pontosan, hogy az említett tendenciák milyen visszafordíthatatlan fejleményeket eredményeztek, de az tagadhatatlan, hogy túlszámoltunk sok ok van az aggodalomra.

A tanulmány az Arany János Közalapítvány Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogramjának keretében készült.